

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година III

Јануар—Март 1955

Број I

ОГРАНИЧАВАЊЕ РАЂАЊА ДЕЦЕ НА СЕЛУ

Пре мало више него колики је један људски век, у нашим балканским областима није у селима нигде било ограничавања рађања деце. Породице су биле заједничке, те је имао ко водити надзор кад је мајка на раду ван куће. Имала свекрва, јетрва, заова... Жена је ван куће и радила мање него сада. У неким областима није радила ни на једном од копања, није орала, косила, врхла, секла дрва или лисник; ишла у воденицу није нигде. Послови су јој били у кући. Текстилни највише, а њих је било много. Ондашњи њени радови нису јој много сметали, ни да дете носи док је под појасом, ни да га доји и подиже. А није се много старало ни радило око деце. Има једна аналогија која није баш потпуно случајна: држало се много стоке, а није се много старало о њој ни храном ни каквом негом. Имало стоке доста. Нега и боља храна почне упоредо са смањењем броја. Иде упоредо, а обоје једно због другог. И боља нега деце почне са смањењем рађања. Главна дрекретница у процесу наталитета је онда, када почне, па како било и колико било, нека планска контрола рађања. После иде брзо: контрола постаје све оштрија, све се више уопштава, све бољом техником изводи. Прво се ограничава само превелики број деце, па доцније спречава рађање после мушког детета, ако већ има још једно, па доцније пресеца рађање после мушког детета, ма оно било и прво, па пресеца рађање и после првог детета, било мушко било женско. Без деце да се намерно остане у селима нема још. Онде где је израђена техника контроле рађања, ванбрачних рађања нема никако. У селима источне Србије, у којима је ограничавање рађања најпотпуније, то се јасно позна на регрутовању и на броју ђака. Жалосно изгледају школе. Има добрих и недавно грађених школских зграда дустих: нема довољно ђака, па деца иду у друго село у школу. Има укидања школских одељења, а још је сада школска обавеза много потпунија, јер у школу иду и сва женска деца.

Техника контроле рађања развија се ступањ по ступањ, начинима врло сличним за све области. Свуда прво почну побачаји, па тек прилично доцније разна спречавања зачећа. Побачаје, сасвим често, жене удешавају саме себи. Начинима разним, механичким и другим, немилосрдним и кад би се то и на животињи радило. Има у томе мучења уистину садистичких: удеси, на пример, жена сама

себи да механички узнемирава зачетак при сваком кораку којим крочи. Има знак који јасно покаже да је у неком селу већ почела контрола рађања: одједном у селу буде много младих удоваца. — Па и када то жене раде једна другој, спочетка је мало што лакше и мало што мање опасно. Али се брзо неке жене специјализују у томе и раде умешно и прилично безопасно. Овладају техником посла, јер се усавршавају и специјализују у једној јединој операцији. Таквих спретних стручњака на селу се изрази и за друго. — У једном селу испод Рудника један пријатељ, сељак, дискретно ми је показао жену, за коју рече: „Она је нашој држави убила пук војника“. Превентивни начини, спречавања зачећа, почну доцније. — Када се овако развије техника побацивања, те оно постане јевтино и прилично безопасно, онда и то учини да побацивања буде много више. Како се овај процес контроле рађања деце развијао у областима, у којима је скоро почео, па се о њему може знати поуздано, тако се развијао и у оним областима, у којима је одавно почео, те се људи тек помало сећају почетка. Како је пред Други светски рат било у Шумадији, где није било одавно почело, тако је било некада у тимочким и равним нишавским селима, у којима је раније почело. У Шумадији су тачно знали како је то бивало. Прво је почело у граду, па је почело у селима, али не изгледа да је у селима почело под градским утицајем. И у граду и на селу прво жене имућне. Оне почну прве једним делом и због тога, што оне могу боље да плате оним лекаrima и апотекаримa који то раде.

У Славонији и Војводини почело се спречавати рађање много раније него у балканским областима. „Бела куга“ тако су то у Славонији назвали. У томе је изразу био већ изречен суд. Врло брзо је почело и у околним областима и захватало их целе. Ни за ове области као ни за Србију не може се рећи да се овај пожар — а на пожар је личило — ширио са једног места. Изгледа да су се свуда стварала нова жаришта. У градовима је свуда, и још сасвим одавно, било ограничавања рађања, али је то задуго остајало само у градовима, није прелазило ни на најближа села. А кад је болест захватила и села, није села непосредно око градова нимало брже него села даља. У свакој области прво је захватило села жупна и ратарска, па села планинска, која су више сточарска. Када је болест била већ сасвим захватила равна села у горњем Тимоку и Нишави, планинска села она највиша, у развођу, није била још. Врло висока и врло сиромашна села у пиротском Буцаку није до пред Други светски рат. Када је већ најакко била захватила Шумадију, Стари Влах није била, а у Санџаку је ни досад нема. У североисточној Србији раније је и јаче захватила села влашка, прво жупна ратарска, па одмах затим планинска. Српска села мало нешто доцније; опет прво жупска па планинска. У селима уз Крушевац, из којих иде од куће много сељака на фабрички рад, разборити људи, који се овим интересују, сматрају да су бракови тих сељака-радника имали нешто мало више деце него чисто сељачки бракови још и пре него што се почео давати додатак на децу. Не много више — једва толико да се

даде приметити. А откако се тај додатак почео давати, тако је од Словеније до Македоније. Ни радници, који живе у граду, свакако немају мање деце него сељаци. Изгледа да ипак имају мало више. Али ни у сељака у тим областима, ни у сељака који су и радници фабрички, ни у радника који живе у градовима рађања више нису неограничена како су била некада. Неограничена су у муслимана скоро свуда, у Арбанаса и у Цигана. — Ступањ развитка овога процеса у поједином селу или у селима суседним прилично је уједначен. Мале су разлике између бракова богатих и сиромашних. Ни другом чему нема великих разлика. — У градовима уопште раније се почело ограничавати рађање деце него у селима. Ограничава се и у градовима оних области, у којима у селима тога нема. Ограничавање је у градовима увек много мање уједначено. У једно исто време нема га у неким слојевима истог града, у неким има али ублажено, и то неједнако ублажено, у неким је слојевима ограничавање сасвим оштро. И узроци, због којих се ограничава рађање у граду су мање уједначени него на селу.

Како изгледа кад је ограничавање рађања устаљено и потпуно уопштено, може се видети врло јасна слика у селима у горњем Тимоку. Та су села ратарска од старина. Обично се, и пре ограничавања рађања, у њима радовало мушком детету много више него женском. Али је било често да воле да имају и једно женско дете, ако већ имају мушке, да би и по тој лози стекли пријатеље, сроднике и везе. Понос је кад неко о свечаности седи са пријатељима и зетовима. Од назад 50—60 година рађања се ограничавају. Уопште нема породице са више од четворо деце. Па и толико је сасвим ретко. Из ових села већ и пре Другог светског рата много је мање печалбара, а ван наше државе већ не иду нимало. Из њих је врло мало ђака на средњем и вишем школовању, у њима је врло мало занатлија који су из ових села родом и врло мало шегрта за сеоске и друге занате. Врло мало службеника. — Побачај је све досад остао главно спречавање рађања. По селима је доста жена стручних за то и сасвим спретних. Раде рукама. То је као занат ипак презрено. Раде га често жене које су биле неморалне. Пре Другог светског рата плаћало се за такву услугу 100—300 динара. За сасвим добру и дискретну услугу још и „бошчалук“. — Млађи нараштаји нимало не осуђују побацивање; старији још осуђују понеколико. Непосредно после Другог светског рата као да је било неког малог појачања рађања. Имало је и да обнављају рађања жене које су биле то зауставиле. Уплашиле су се и оне и људи од прилично честих случајева да су многи родитељи који нису имали сем по једно или два детета, у овоме рату остали самохрани.

Упоредо са ограничавањем рађања иде боља нега и мања смртност деце. Више се иде лекару ради дечијих болести. У тимочким селима има случајева да донесу здраво дете лекару да му извади слепо црево. Хоће да се обезбеде, јер им је јединче. Мања смртност деце ипак није ни близу довољна да накнади мањак рађања. — Због мањег рађања деце сређују се домаћинства и стабилизују има-

ња. Нема више, колико је било раније, да се у породицама након сваких неколико година због деоба заснивају нова домаћинства и наново организују на имањима друкчије распоређеним и мањим него што су била. Тако се устаљују и насеља, па се, устаљена, уредније развијају. Домазет је некада био прилично презрен. Утврдило му се име потсмешљиво и погрдно: пришуњак, припуз. У Црној Гори, Херцеговини и Брдима домазетово имање зову *пустиња*. „Било опустело“. „Никад не може бити среће у пустињи“. — 1947 године ми је једна старица коју сам срео да иде у село Радичевце у Старој Планини (на бугарској граници), причала како иде да види сина кога је тамо „удала“. У тим селима има већ случајева да два стара брачна пара, чија су се деца узела, заједно са својом децом уједине домаћинства и створе једну породицу, која живи у истој кући. Често се осети да је ослабило и осећање за своју лозу. Да се не схвата много тешко што ће му се „крсна свећа угасити“. Може да се чује од човека који има само ћерку: „Довешћу зета. А једнако ми је: имао сина, или имао кћер. Једно ми у кући свакако мора бити од туђе крви — или зет или снаха“.

Досад није организовано никакво методично делање државе у сврху ублажавања ограничавања рађања деце на селу. Одређивање додатка на децу је почетак. Али та интервенција не захвата село сем делимично, него више захвата град. Јавности нису још ни приказане упоредне промене наталитета у граду и на селу, по занимањима, по класама и слојевима, по областима, по верској припадности, по образованости родитеља. Статистичка служба није довољно јасно средила рубрике у сврху проучавања овога проблема посебно. Уколико су удешене, оне су само за општа демографска проучавања промена у броју становништва; нису за проучавање самог наталитета издвојеног. Ово скоро онемогућава проучавање наталитета по методама статистичким, јер се кретања наталитета морају проучавати посебно, не заједно са морталитетом, па чак ни са морталитетом саме деце. Из старих „протокола рођених“ такође се не могу прикупити подаци о наталитету. А и немогуће је прикупити све те протоколе и колико их има. У балканским областима су их ратови и окупације уништили. И где их има, нема убележено које је по реду у браку дете које се родило. А то је главно за студију промена у наталитету. — Црква такође није деловала против овога. Православна није ни мало. Католичка још није у томе заузела неки активан став. Уколико је нешто верски деловала, деловали су неки ретки свештеници на своју руку. Католичка црква, као организација, није се борила против овога греха ни близу онолико чак, колико се бори за опште верске интересе, а и за њих се бори увек много мање него за посебне своје црквене. Муслиманска верска организација досад није ни имала потребе да делује, јер у муслимана још и нема ограничавања рађања сем сасвим мало у неким градовима. Црква је могла деловати са нешто успеха: Страх од божје казне је све досад скоро једини узрок што неке, врло ретке, католикиње у војвођанским и славонским селима не ограничавају рађање деце.

Промена у наталитету на селу није нека промена издвојена од осталих. Не штрчи, јер је дошла упоредо и заједно са осталим променама. Где није сасвим скорацна, уклопила се у цео морални и друштвени живот, исто као што се уклопила у економски живот. Као да је тако било од вајкада. За чудо је колико се уклопила, а за кратко време. Када се човек уживи у такво село, у прилике и односе, и кад гледа само из тога села, он и сам осети заједно са сељанима, како су лакомислене породице, у којима се рађања не контролишу, или не контролишу довољно оштро. Осети како би повратак на неконтролисана рађања, а у досадашњим приликама, пореметио и погоршао цело економско стање села. Осети да се са досадашњим средствима и могућностима тога села конкретно, па ма какво оно било, против ове појаве већ више и не може борити. Треба неких нових услова, којих у томе селу нема, па да се може надати успеху. И то само ублажењу контроле рађања, само да се пређе са система једнога или два детета на систем четворо или троје деце. У неким селима неконтролисано рађање изгледа као прича из какве неповратне и прилично далеке прошлости. Замисао да се, због највећег и најважнијег интереса нације, мора тражити начина да се контрола рађања ублажи, може се створити тек ако се ослободи утисака стечених у коме било таквом селу конкретном и не гледа више из оквира таквог села. Чудновато је како се село за тако мало времена променило и ово ограничавање рађања морално усвојило. Чак се много пре морално сазри за то, него што се научи техника тога посла. Ово је један знак да су узроци због којих се рађања ограничавају врло јаки. У областима у којима још нема ограничавања рађања, нема га углавном због тога што се не зна техника тога посла, а много мање због тога што се село морално противи томе. Такав се утисак добија из разговора и посматрања, а да се поуздано провери је ли овај утисак тачан, нема начина.

И у нас, и у другим народима, у којима овог ограничавања рађања има, у вези са овом појавом говори се и о дегенерацији народа. Извесне дегенерације има и она уистину има везе са ограничавањем рађања деце. Народ због тога и због дужег просечног трајања живота постане стар, има у њему већи постотак старца и старица. Али је та дегенерација последица мањег рађања и мање смртности. Истина и она доприноси да буде мањи постотак рађања, али узрок томе није. — Да ли и у нас није узрок нека биолошка дегенерација? — Не може бити већ по томе што овде није посредни смањење рађања само по себи, него спречавање рађања. Да је ту нека биолошка дегенерација, изразила би се више у смртности деце него у смањењу рађања. А смртност је деце и релативно најмања баш у селима оних области, у којима је ограничавања рађања највише, а највећа, и апсолутно и релативно, у оним областима, у којима ограничавања рађања нема. Издржљивост пак сељака из области, у којима се ограничава рађање деце, била је у свима последњим ратовима таква да је она сама довољан доказ да тај сељак није дегенерисао. Не узимајући у рачун ништа друго што чини квалитет је-

дне војске, сем личне квалитете војника, наш сељак из области у којима се ограничава рађање, није био нимало гори у ратовима XX века, него што је био у ранијим ратовима, када се у тим областима рађања нису ограничавала. У радовима пољским је тај сељак чак издржљивији него сељак других области. Дегенерација народа је процес врло дуг, а последице дегенерације долазе споро. Ограничавање пак рађања дошло је сасвим нагло; у неким се областима развило и уопштило колико само за један људски век. — Ако је ипак дегенерација узрок ограничавању рађања деце, тај је узрок сасвим незнатан.

Да ли ту није узрок нека општа декаденција морала, нарочито полног? — Ако је уопште и то неки узрок, он делује само у новије време и сасвим мало. Да је то неки иоле важнији узрок, онда би упоредо са ограничавањем рађања деце слабио и полни морал. А не слаби. Конвенција о полном моралу и данас је једна од најјасније изражених конвенција на селу, по којима сеоско јавно мњење уопште суди о поступцима жена и девојака. Ограничавање рађања почиње у жупним, од старине ратарским, селима и ту постаје најјаче. У планинским селима исте те области ограничавање рађања почиње доцније и изради се слабије. Међутим у жупним селима конвенција о полном моралу, по правилу, је израженија и оштрија него у планинским селима исте области. У Влаха је ограничавање рађања пре почело него у њихових суседа Срба, а конвенција о полном моралу је, по правилу, у Влаха либералнија. Ни постотак ванбрачне деце не расте упоредо са порастом контроле рађања него, напротив, опада. Истина, то не показује да је и број ванбрачних зачећа мањи у областима са развијеним ограничењем рађања. — Ни тежња женина да дуже остане свежа и лепа није неки иоле важнији узрок ограничењу рађања деце на селу. Кад би то био узрок ограничењу рађања, оно би било у граду оштрије него на селу. У грађанке је тежња за чувањем своје лепоте несумњиво јача и више изражена него у сељанке. Међутим у свакој области, једној по једној, ограничење рађања деце је у градовима блаже него у селу. Једна грађанка из Књажевца, која има деторо деце, прича: „Кад сам отишла у госте својој свекрви у село, она ми каже: каква је то лудост у вас двоје? шта ће вам толика деца?“ И жена градског радника, изгледа, рађа више деце него сељанка. Свакако не рађа бар мање. Међутим и она, као грађанка, више тежи да дуго остане свежа и лепа. Исто тако и жена чији муж иде са села на неки фабрички рад, рађа више деце него она чији муж не иде. — И у сељанке и у сељака тежња за угодношћу и уживањем уопште није већа у областима, у којима се ограничавају рађања, него у осталим областима. То је на селу свуда последње и у становању и у исхрани, одмору и економисању снаге. — Ни слабљење верског осећања није неки јак узрок ограничавања рађања деце. Ограничавање рађања деце је у неким крајевима опште, а и у тим крајевима има и побожности и верског страха од греха. Али нема или је ослабило осећање да је ограничавање рађања деце грех. За пост се јасније него у овоме види

како то бива. Има на селу доста света који је побожан и који се верски боји греха, али не пости. У тога побожног света променило се само верско схватање поста: Сасвим је ситан грех не постити.

Док је главна исхрана стоке на пространим колективним пашњацима и у шумама, свакоме домаћинству треба пастира. Деце и омладине. Свако ко их је имао, могао се заимати стоком. А сточарство је била привреда важнија од ратарства. Како се стока све више храни из ратарске привреде, тако пастири престају бити потребни. Нестаје дотадашњег главног сточарског запослења деце и омладине; нестаје и једне од главних привредних потреба да се има деце. — Ако има снажних радника домаћинство се могло заимати и радном земљом. Имало се одакле захватати, требало је само искрчити. Није се морало бринути због прираста чељади. Обилат пород био је потребан. Имала је онда реч: „Није газда ко има волова, но је газда ко има синова“. Имати деце више, значило је имати могућност више да се прошири привреда и ратарска и сточарска, да се повећа богатство. Слушао сам једном, поодавно, погађање — у шали, разуме се — међу двојицом суседа, око размене жена. Један није пристајао жену за жену — тражио је „прида“. Погодили су се да му даде двоје деце прида. А обојица су имала деце доста. — Онда је дете заиста било прида вредност уз жену. Често би се чула и реч која показује да се дете сматрало за привредну вредност у домаћинству, па чије је да је: „Што се у свом тору роди, за своје се броји“. Имало је о томе речи још циничнијих. — Када нестане неограничених могућности за проширење привреде и сточарске и ратарске, настане брига шта ће бити са породом кад одрасте. Имати деце постане теже и због тога што у новије време деца проведу један део детињства у школи, а мушка деца један део младости у војсци. Деца троше а не привређују довољно. Кћери се удаду. Синови, кад се ожене, деле се много чешће него што је то било раније. Нису ослонац у старости. Имала је прича: „Питао намерник орача: Може ли те издржавати та земља — а видим да је слаба? — Може некако, иако ме тек једном трећином прихода издржава, а једном трећином плаћам дуг, а другу дајем на штедњу. — Како то? — Храним оца и мајку — то плаћам дуг; храним децу — то дајем на штедњу...“ Сада се чак и та прича заборавила. Па ипак то што деца постану привредно некорисна и што скупо стају није довољан узрок ограничавању рађања деце. Ограничава се и у породицама којима не треба да им деца буду корисна и које то и не очекују. Чиновничкој породици деца су још мање привредно корисна него сељачкој, мање су јој и ослонац у старости, а стају много скупље. Па ипак чиновничка породица има просечно више деце него што има сељачка у неким областима. Али сељачка породица оставља своје породу скоро непроменљиво омеђену своју баштину која је једина основица сељачког живота, а чиновничка породица има за своју децу ипак шире изгледе, разноврсне изгледе, те због тога и боље изгледе.

Женска деца стају скупље него некада. Одело, ако је потпуно по грађански, као што све чешће и јесте, несношљиво је скупо. За

сомотску хаљину девојци плати се у Вишњици (код Београда) 80.000 динара. (По испитивањима Мире Бален. Студија о Вишњици. У рукопису.) И девојачка спрема сада стаје много скупље. Раније није било бриге за удају девојке. Удавала се свака: И вредна и лена, и лепа и ружна, и она која је на добру гласу, и она која је на злу. „И хромица“ — што кажу. Човек без жене био је мученик. Био убоги сиромах и кад има велико имање. Човеку који има велико имање, било је готово и теже, ако у домаћинству нема жене. Имало је онда послова неопходних које су само жене радиле. Сада је удаја девојке постала велика брига. Ратови су за ових последњих четрдесет година стално уништавали много мушког подмлатка. После једног састанка са колонистима из Црне Горе и Санџака у бачванском Сивцу сачекало ме је неколико девојака, издвојило из друштва и питало: „Стрико, држава нам се збрину за земљу и куће, хвала јој, а може ли когод нас јадне некако збринути да се поудамо?“ — У неким црногорским селима, онима која су у најљућем кршу, имала је још и пре Другог светског рата једна нарочита контрола рађања: велики део момака остајао је неожењен, јер није имао на чему да заснује породицу. Због тога и велики део девојака остајао неудар.

Производња текстила била је некада посао који је, сем стриже оваца и орања конопљишта и ланишта, цео само жена радила. То је био посао неопходан и важан — раван ратарском или сточарском послу и ономе најпречем. Сада се породица не одева из кућне радности сем малим делом. Може се разминут и без то мало. И рад око белог мрса био је цео женин. И тај је рад онда био много важнији него доцније, јер је стоке било много више, а бели мрс много важнији у исхрани. „Планинка“, жена која управља прерадом млека, била је после домаћина најважнији чинилац и у великој породичној задрузи и у мањој породици. Сада су месо и свињска маст заменили бели мрс, а рад око тога није женин рад. За рад о месној зимници жене не мора ни бити. За рад око хлеба и за кување јела жена је била такође неопходно потребна у домаћинству. Хлеб се сада купује. Највише баш у оним селима, у којима је контрола рађања деце најоштрија, јер су та села и најразвијенија. Аутархичност сељачке привреде је много мања, а женини су главни радови били баш они који привреду и чине аутархичном. Сада је земљишна основица домаћинства мала, те је уопште мање потребно свих радника па и жена. Због тога што је жена домаћинству сада мање корисна и мање потребна, и она сада ваља да донесе свој улог у основни капитал. Ту је главни узрок садашњем обичају давања мираза. А мираз је тешки, неподношљиви издатак за домаћинство и то не само за домаћинство са малим имањем. — Сада се тек потпуно јасно изражава и дејство државних закона који још одавно признају женском детету неко право на наслеђе. Док је жена била привредно неопходно потребна, те тражена и због тога, ти закони нису долазили до иоле пунџег изражаја. Девојке су се лако удавале и без мираза. — То су главни привредни узроци због којих се нарочито женска деца не желе.

Пошто је нестало слободног земљишта за захватање, баштина се утврдила — колика је, толика је. Често се смањила тако да сељак јасно осећа да се имање већ више никако не може делити. У Хрватском Загорју, на пример, има деоница породичним деобама већ толико уситњених да је човек целу може пожети са једног места, не одвојивши од земље колена, на које је клекао. И може жито које пожње — и жито и сламу заједно — све однети кући одједном, у једној „плахти“ (чаршаву). Повећавати се баштина може само куповином, а новаца за куповину могао је имати само онај који већ има добру баштину. Проширити баштину није могао онај коме је то требало, коме је баштина била недовољна. А онај који је могао најбоље да купује, или није ни био земљорадник, или је престајао сам радити о земљи, кад купи доста баштине. Престајао бити и земљорадник и сељак. И он је већ по томе самоме ограничавао рађање деце, али из узрока из којих то чини грађанин. И њему је потребно да баштину не смањи породичном деобом. Хоће да потомству одржи висок животни стандард и друштвени ранг. — Опис и објашњење ограничења рађања деце у тих сеоских богаташа није у опсегу ове студије. — Немање могућности да се баштина прошири један је главни ратарски узрок ограничавања рађања деце. Има и сточарских узрока. Они су исти. Пошто нестане великих колективних пашњака и шума, стока мора да се храни са баштине. Баштина је пак недовољна те се мора да искоришћава за оне привреде које породици дају хлеб. Ни до краја интензивирана привреда која потпуно исцрпљава земљу, не може да исхрани стоке ни колико је домаћинству најпотребније, а камо ли да се може повећавати сточарска привреда сразмерно прирасту чељади. И због узрока сточарских и због узрока ратарских остаје једино да се ограничи прираст породице. Ограничава се и због тешкоће да се породичним деобничарима заснују нова насеља. Када се породичним деобама имање сасвим смањило, оно постане немоћно да се из прихода са имања може подићи још једно насеље — ако имају два наследника. Само то предвиђање довољно је да породица органици рађање тако да наследник буде само један. — Али ипак број деце се не ограничава сразмерно породичним баштинама. Нити ограничавање деце почне прво од области најсиромашнијих и са најгором земљом.

Било је рђавих баштина и у ранија времена, било малих имања. Не може да се стигне да се земље довољно искрчи. Крчи се споро и веома тешко. Остајало се и без стоке. Било сиротиње и сваке оскудице и у стара времена не мање него у нова. Али је увек било објективних услова да се то може поправити. Било земљишта слободног за захватање и крчење и било великих колективних пашњака и шума. У Црној Гори, Брдима, у областима крша у Херцеговини и Далмацији, где је већ одавно нестало могућности да се баштина прошири захватањем, било је великих могућности за исцељење. — Скоро свуда је увек било надања: Само док подигнем зграде, биће лако... Док искрчим још једну њиву... Док ми прирасту деца, па будем имао чобана... Док се мало боље замам стоком...

Док се преселим онде, где ме рођак стално зове: тамо је слободније и мирније..., тамо је земља боља..., тамо је за стоке боље... Увек је било надања на добро сасвим вероватних. А и таквих да чак изгледају сигурна. И када због нечега није имао добрих изгледа за себе лично, сељак их је имао за будућност. То значи за свој пород. Значи — сме се имати порода. — И кад је понестало земље за захватања добре, остало је доста оне лошије која је могла поднети за ондашњу екстензивну привреду. А највећи број домаћинстава није неопходно морао да проширује баштину. Довољно је било да мало интензивира привреду. Могло се прележавање земљишта, одмарање земљишта, свести са десет година на пет; могло свести и на мање, или укинути, па прележавање заменити ђубрењем. А ђубрета је било доста, јер је стоке било доста. Могло почети сејати, на пример, јечам место овса, сејати више кукуруза, увести пићне културе место природних ливада. Уз веће градове имало могућности за још јача интензивирања. У Вишњици, код Београда, на пример, са имањем не већим од једног хектара, ако су деонице добро распоређене, могло је од баштованства да се живи сасвим добро, да се има посла сву годину и да се држи слуга. — Када тако нестане захватања, када нестане великих колективних земљишта, када се привреда интензивира сасвим, онда се привредне границе, у којима се домаћинство може кретати, устале. Ван њих се већ више не може. Не стане изгледа да се може повећати радно земљиште, ни стока, ни интензивирати привреда тако да то буде корисно. — Нису мала баштина и сиромаштина сами по себи узрок ограничавања рађања деце. Некадашња, стара, мала баштина и сиромаштина нису сасвим плашили сељака, јер је било добрих изгледа за будућност, што значи за његов пород, да ће се и радна земља проширити и број стоке повећати. Ко ме је било добро, није се морао плашити да његовом породу, иако га буде повише, неће бити добро. Ко ме је било рђаво, могао је рачунати да ће и њему доцније, а његовом породу свакако, бити боље. Садашња безизгледност проширења радне земље или повећања броја стоке збуњују и плаше сељака. Ко ме је добро, усталило се колико је добро, те рачуна да његовом породу може бити добро и да може одржати животни стандард само ако се имање не буде делило. Ко ме је рђаво, зна да ће његовом породу бити несношљиво рђаво, ако се имање подели. Због тога сељак не сме да остави након себе више деобничара, а не због тога што је сиромаш.

Сваки од узрока ограничавања рађања деце делује неколико. Најјаче су деловала она три узрока које смо последње поменули: Деца постану привредно некорисна, настане земљишна тескоба, стабилизује се стање, па нема изгледа за промену на боље. Можда је овај последњи узрок био јачи од сваког другог. Када дозри, онда и најслабији од свих ових узрока чини да ограничење рађања настане бар неколико раније и сваки од њих појачава га бар неколико. Или се ограничавање рађања неколико успорава и ублажава, ако и тога узрока нема. Довољно је, на пример, да остане јак верски страх од греха, или да тај страх ослаби, па да се ограничавање рађања

успори и ублажи, или да се убрза и појача. Ограничавање рађања настаје када се стекну сви ови узроци. Ни најјачи не делује кад је сâм. Убоги македонски чифлигар био је без земље, без куће, често и без стоке. Ако је био још у верски мешовитом селу, чинио му је насиље свако које год хтео. Јасно је видео да му бољитка нема, него да је све горе и горе, па ипак није ограничавао рађање деце. Није зато што се онда то уопште није радило, а није се радило што се нису били стекли сви или скоро сви узроци. У томе самоме, што морају да се стекну сви узроци, објашњење је што, поврх свега, треба да дође и време томе. Не може раније него што дође време, него што дозри. Не могу сви морални узроци и сви материјални да се стекну у свако време. Не може, на пример, да ослаби верско осећање, да ослаби страх од греха, сем у сасвим позно време, у време најразвијенијег живота. Не може у време крајње беде и заосталости у турском ропству чифлигарева жена стећи тежњу да остане свежа и лепа, па да, због тога, пожели да ограничи рађање деце. Разуме се да не морају у свакој појединачној породици да се стекну сви узроци. Када су се у неком крају већ стекли сви узроци и ограничавање рађања постало опште, онда ограничавају рађање деце и они појединци који то нипочему не морају да чине. Ограничавају иако нема неког од узрока због којих се то чини. Највише због тога што је таквих појединаца мало. Када ограничавање рађања постане опште, онда то чини један уз другог сваки, или скоро сваки. Како један тако и други. Чини и село неко, коме, мимо остала околна села, није невоље. У Вишњици (код Београда), на пример, ограничавање рађања деце је било опште иако је пред Други светски рат скоро половина домаћинстава држала слуге а и друга половина живела добро. — Због тога што је узрока више и што делује сваки, могуће је да се утицањем на један или више од тих узрока ограничавање рађања деце неколико ублажи.

Сретен В. Вукосављевић

О ПРОБЛЕМИМА КОДИФИКАЦИЈЕ С НАРОЧИТИМ ОСВРТОМ НА ПРИВРЕДНЕ ПРОПИСЕ*

Историја друштва нам показује да су најважнија раздобља људске цивилизације и културе као и најзначајнији догађаји или достигнућа у животу појединих народа и држава били по правили сбележени и одговарајућим значајним делима из области права и законодавства. Таква дела су обично позната под именом законика или кодекса који редовно у себи садрже и носе оличење или израз остварених друштвено-економских и политичких тековина и преображаја дате историске епохе. Доношење законика претставља обично окончање једнога и почетак одређенога новог раздобља у општем развиту датог друштва.

*) Реферат на Првом конгресу правника ФНРЈ одржаном у Београду од 3—6 октобра 1954.